

“פנים כנגד פנים” שאלת מקום הכהנים בברכת כהנים

הרבנית שירי הימלפרב

בשלהי אדר תש”ף, בעקבות מגפת הקורונה, התקבלה במדינת ישראל החלטה היסטורית לסגור את בתי הכנסת. בהמשך נאסרה ההתאספות בשטח פתוח, ולכן לא התאפשר להתאגד לתפילה. היו מקומות שהתכנסו בהם “מנייני מרפסות”, ובמקומות אחרים נערכו תפילות ברחוב, וכל אחד מהמתפללים עמד בפתח ביתו.

המניין שלנו היה ברחוב, והשתדלנו לשמור על התפילות כסדרן. בהגיענו לברכת כהנים התעוררה שאלה: הכהנים גרים בבית המערבי ביותר ברחוב, וכאשר אנו מתפללים מזרחה לעבר ירושלים, הכהנים עומדים מאחורי המניין. סידור כזה של המניין מעלה שאלה מיוחדת שלא נתקלים בה בבתי הכנסת: אומנם איננו עומדים מאחורי הכהנים, אך פנינו אינן מופנות אליהם.

במאמר זה אבחן שתי שאלות: האחת קשורה בציבור, והאחרת קשורה בכהנים. ראשית אשאל אם חובה על הציבור לפנות כלפי הכהנים או שמא די בעצם העמידה לפני הכהנים,¹ ואחר כך אשאל אם כהנים מחויבים לעקור ממקומם לקדמת המניין או שהם יכולים לברך ממקומם.²

כה תברכו - אמור להם

בגמרא במסכת סוטה מובאות ברייתות הדורשות את פסוקי ברכת כהנים. זו אחת מהן: “כה תברכו - פנים כנגד פנים, אתה אומר: פנים כנגד פנים, או אינו אלא פנים כנגד עורף? ת”ל: אמור להם, כאדם האומר לחבירו” (בבלי, סוטה לח ע”א). הברייתא מלמדת שבברכת כהנים העם והכהנים צריכים לעמוד פנים אל פנים.

1. לכאורה היה אפשר להסתובב לכהנים, אך במאמר נבחן אם יש צורך בכך.
2. בעיה אחרת שיכולה להתעורר במציאות של מנייני רחוב קשורה לשאלה אם יש צורך בספר תורה לברכת כהנים. ראו: הרב חיים פאלאג’י, **חקקי לב** ד, ירושלים תשל”ח; הרב חיים יהושע אלעזר הכהן חמצי, **כה תברכו** ב, ה, ירושלים תשנ”ד.

מכיוון שהברייתא דורשת את הפסוקים הפונים אל הכהנים, נראה שנקודת ההנחה היא שהעם עומד בפניו אל הכהנים, והחידוש הוא שגם הכהנים צריכים לעמוד בפניהם אל העם ולא בגבם אל העם.³

כך הבין המאירי על אתר: "ברכת כהנים אינה אלא פנים כנגד פנים ר"ל שאע"פ שכשהם עולין לדוכן בשעה ששליח צבור אומר ברכת רצה עומדים פניהם למול ההיכל ואחוריהם כלפי העם [...] מ"מ כשישלים שליח צבור ברכת הודאה מחזירים פניהם כלפי העם", וכך גם עולה מדברי התוספתא: "כשהכהנים נושאים כפיהן פניהם כלפי העם ואחריהם כלפי קדש" (מגילה ג, כא). לעומת זאת מדברי רש"י על אתר עולה שדווקא פשוט שהכהנים פניהם אל העם, והחידוש הוא שהציבור צריך לוודא שפניו יהיו אל הכהנים.⁴

אם כן, יש לומר שהדרישה הכפולה מהכהנים ומהעם להיות פניהם איש אל חברו מבססת את העיקרון שברכת כהנים מתרחשת בין הכהנים לעם ישראל. שניהם צריכים להיות מכוונים זה לזה ללא עדיפות לאחד הצדדים.

עם שאחורי הכהנים

עוד סוגיה הקשורה לדינונו עוסקת בשאלה אם "עם שאחורי הכהנים בכלל ברכה". הגמרא במסכת סוטה דנה בשאלה זו בעקבות שאלתו של אדא בשם ר' שמלאי מה עושים בבית כנסת שיש בו רק כהנים: "אמר אדא א"ר שמלאי: בית הכנסת שכולה כהנים, כולן עולין לדוכן. למי מברכין? אמר ר' זירא: לאחיהם שבשדות. איני? והתני אבא בריה דרב מנימין בר חיאי: עם שאחורי כהנים אינן בכלל ברכה! לא קשיא: הא דאניסי, הא דלא אניסי" (בבלי, סוטה לח ע"ב).

אם כן, לפי ר' זירא, גם בבית כנסת שכולו כהנים יכולים הכהנים לברך לאחיהם שבשדות, והם אינם דומים לעם שאחורי הכהנים, משום שהעובדים בשדות הם אנוסים, אך העומדים מאחורי הכהנים "מראין בעצמן כאילו אין הברכה חשובה בעיניהם" (תוספות שם, ד"ה 'מחיצה'), שכן הם אינם עוקרים רגליהם "לבא לפני הכהנים להיות מתברכים פנים כנגד פנים כדת" (רש"י שם, ד"ה 'דלא אניסי'). עוד יש לשים לב שלדבריו הכול עולים לדוכן ואינם מברכים ממקומותיהם אף על פי שכולם כהנים.

הגמרא ממשיכה לדון בדברי אבא בריה דרב מנימין בר חיאי:

גופא, תנא אבא בריה דרב מנימין בר חיאי: עם שאחורי כהנים אינן בכלל ברכה. פשיטא, אריכי באפי גוצי לא מפסקי, תיבה לא מפסקה, מחיצה מאי? ת"ש,

3. ייתכן שהחידוש בזה הוא שמותר לכהנים לעמוד בגבם אל שכניה. וכך כתב ערוך השולחן: "וכמה חביבים ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שהרשה לכהנים לעמוד אחוריהם כלפי היכל בשביל ברכות ישראל" (שולחן ערוך, או"ח קכח, יח).

4. רש"י בפירושו לסוטה לח ע"א, ד"ה 'או אינו'. ייתכן שיש לקשור את הדברים לשיטת ספר חרדים (פרק יב, יח), שסבר שיש על ישראל מצווה להתברך. וראו עוד: שו"ת דבר אברהם א, לא.

דאמר רבי יהושע בן לוי: אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים. איבעיא להו: צדדין, מהו? אמר אבא מר בר רב אשי: ת"ש, תתן: נתכוון להזות לפניו והזה לאחריו, לאחריו והזה לפניו - הזאתו פסולה, לפניו והזה על צדדין שבפניו - הזאתו כשרה (שם).

הגמרא קובעת שאפילו אם עומדים לפני המתפלל אנשים גבוהים שחוצצים בינו ובין הכהנים או שלפני מקומו יש עמוד, הואיל והוא מול פניהם, הרי הוא בכלל הברכה. הגמרא לומדת מזה שגם אם עומדים בצדי הכהנים, נכללים בברכה,⁵ ונראה מכאן שהדרישה לעמוד פנים כנגד פנים אינה דרישה להבטה ישירה בפני הכהנים אלא עניין של מיקום. העמידה החשובה היא לעמוד כנגד הכהנים ולהיות מכוונים אליהם.⁶ גם כאן דרישה זו מוטלת הן על הכהנים הן על הציבור.

מפני שהעם מסתכלין בו

המשנה במסכת מגילה מלמדת שלא כל הכהנים רשאים לשאת כפיים: "כהן שיש בידיו מומין לא ישא את כפיו רבי יהודה אומר אף מי שהיו ידיו צבועות אסטסיס ופואה לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלין בו" (משנה, מגילה ד, ז; בבלי, מגילה כד ע"ב). נראה שאת המשפט "מפני שהעם מסתכלין בו" אפשר לקרוא בשני אופנים: כסיבה או כחשש. לפי האפשרות הראשונה, הסיבה שבגללה כהן שידיו מושכות תשומת לב אינו יכול לברך את העם היא שהציבור נוהג להסתכל בידיהם של הכהנים, והכהן צריך להיות אסתטי בפניהם.⁷ כך מסביר התוספות רי"ד על אתר, "שאיין זה כבוד הציבור לפרוש להם ידיים בעלי מומין" (שם, ד"ה 'כהן שיש').⁸

לפי האפשרות השנייה, המשנה מלמדת שבאופן עקרוני אסור להסתכל בכהנים בשעה שהם מברכים. במשנה עולה חשש שאם כהנים אלו יישאו את ידיהם, המתברכים יסתכלו עליהם. ר' יוסה בירושלמי מביא עיקרון זה במפורש: "א"ר יוסה זאת אומרת שאסור להסתכל בכהנים בשעת שהן מברכין את ישראל" (ירושלמי, מגילה ד, ח).⁹ בהמשך הגמרא שם מובא נימוק אפשרי לאיסור להסתכל בידיהם של הכהנים: "א"ר חגי כלום אמרו אין מסתכלין לא מפני הסייע דעת משה דאנא מסתכל ולא מסע דעתי".

5. ביאור הלכה (קכח, כד ד"ה 'אבל מלפניהם') דן אם יש לחלק בין צדדים שנוטים קדימה לבין הצדדים מאחור.

6. בהמשך המאמר אעסוק ב"אניסי" ובשאר האנשים שאינם נוכחים בזמן הברכה.

7. כעין מה שכתב ספר החינוך במצווה (רעה) "שלא יעבוד כהן בעל מום": "משרשי המצוה, לפי שרוב פעולות בני אדם רצויות אל לב רואיהם לפי חשיבות עושיהן, כי בהיות האדם חשוב במראהו וטוב במעשיו ימצא חן ושכל טוב בכל אשר יעשה בעיני כל רואיו, ואם יהיה בהפך מזה פחות בצורתו ומשונה באיבריו, ואם אינו ישר בדרכיו, לא יאותו פעולותיו כל כך אל לב רואיו, על כן באמת ראוי להיות השליח שהכפרה תלויה עליו איש חן, יפה תואר ויפה מראה ונאה בכל דרכיו, למען יתפשו מחשבות בני איש אחריו".

8. הפסקי רי"ד כתב על פירוש זה: "פי' זה ל"מ [לא מופיע] לפי שעה בראשונים" (פסקי רי"ד, ירושלים תשנ"ב, עמ' רעב, הערה 120).

9. וכן בירושלמי, תענית ד, א. ראו עוד: משה פינצ'וק, "תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק ד הלכה א: מהדורה ופירוש מקיף"; עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ב, עמ' 171-176.

לשיטת ר' יוסה, האיסור נובע מכך שכאשר מסתכלים בכהנים מסיחים את הדעת מן הברכה עצמה, אך ר' חגי מעיד על עצמו שההסתכלות אינה מסיחה את דעתו. מדברים אלו עולה שברכת כהנים דורשת מהמתברכים להיות מרוכזים בברכה, ועל כן להלכה יש להימנע מלהסתכל בכהנים, וכן אסור שידי הכהנים ימשכו מבטים.

נראה שאת הצורך בריכוז של המתברכים יש להסביר על פי דברי ר' עקיבא: "כשהוא אומר ואני אברכם, הוי אומר כהנים מברכין לישראל, והקדוש ברוך הוא מסכים על ידם" (בבלי, חולין מט ע"א). ברכת כהנים היא ברכה כמעט ישירה מהקב"ה לישראל. קבלת ברכה מהקב"ה דורשת כוונה רבה, ויש לוודא שהאדם לא יסיח דעתו מן הברכה.¹⁰ עוד אפשר להציע שכשהאדם מתבונן בכהן וממקד בו את דעתו, הרי הוא שוכח כי "הני כהני - שלוחי דרחמנא נינהו" (בבלי, יומא יט ע"א), והקב"ה הוא המברך את ישראל. הסטת הריכוז לכהן פוגעת בריכוז בקב"ה המברך את ישראל.¹¹

על פי דברים אלו, אדם צריך לוודא שהוא אינו מסיח דעתו, ולכאורה, אם כר' חגי הוא יכול להעיד על עצמו שההסתכלות אינה מסיחה את דעתו מן הברכה, הוא רשאי להסתכל.¹² לפי הסבר זה אפשר להבין גם את פסיקת המגן אברהם: "דמשמע דלשון להסתכל משמע דוקא להסתכל הרבה אסור אבל ראייה בעלמא לא מיתסר" (או"ח קכח, לה). ראייה קצרה אינה מסיחה את הדעת מתכלית הברכה, ולכן מותרת.

נימוק שונה לאיסור להסתכל בכהנים נמצא בסוגיה אחרת במסכת חגיגה, הדנה באיסור להתבונן בכהנים בזמן שהם עובדים בבית המקדש ומברכים את העם בשם המפורש: "דרש רבי יהודה ברבי נחמני, מתורגמניה דריש לקיש: כל המסתכל בשלשה דברים עיניו כהות: בקשת, ובנשיא, ובכהנים בקשת - דכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם הוא מראה דמות כבוד ה', בנשיא - דכתיב ונתת מהודך עליו, המסתכל בכהנים בזמן שבית המקדש קיים, שהיו עומדין על דוכנן ומברכין את ישראל בשם המפורש" (בבלי, חגיגה טז ע"א).

מדברי הגמרא משמע שאסור להסתכל בכהנים דווקא משום שביטאו את השם המפורש בבית המקדש. לכאורה, על פי הסבר זה מותר להסתכל בכהנים בזמן שבית המקדש חרב, משום שהכהנים אינם מברכים את העם בשם המפורש, ובימינו אין סכנה לעיניים בהתבוננות בכהנים. הראשונים התלבטו ביחס שבין הסוגיות במגילה ובחגיגה. הר"ן כתב: "ובאותו זמן קא מיירי שהיו מברכין בשם המפורש. אבל בזמן הזה מותר להסתכל" (מגילה כד ע"ב, ד"ה 'מפני'). לשיטתו יש לחלק בין הסוגיות, והאיסור להסתכל בכהנים

10. וכן כתב המאירי: "ולעולם יהא לבו של אדם מכוון לשמים שאע"פ שהברכה מפי כהנים הקדוש ברוך הוא מסכים עליה וכמו שאמר ואני אברכם" (חולין מט ע"א, ד"ה 'מצות עשה').

11. חיזוק להסבר זה אפשר למצוא בגרסה המובאת במאירי לגמרא בחגיגה: "כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם ומאי ניהו זה המסתכל בכהנים בשעה שנושאים כפיהם" (גרסת המאירי למגילה כד ע"ב, ד"ה 'המשנה הששית', וכן ברבינו יהונתן מלוניל שם ובנימוקי יוסף שם). לפי מקור זה, אדם הממקד את מבטו בכהנים פוגע בכבוד שמיים.

12. וכך פסק באור זרוע: "ואי קים לי בגויה שלא יסיח דעתו מותר" (אור זרוע ב, תיא).

תלוי בקיומו של בית המקדש. גם המגן אברהם הבין שבאופן עקרוני בימינו מותר להסתכל בכהנים, אלא "דעבדינן זכר למקדש" ועל כן אסורה ההבטה.¹³

ואולם בדברי הר"ן יש קושי: מדוע שתשפיע שמיעת השם המפורש על ההבטה בכהנים? רש"י בסוגיה במגילה שאינה עוסקת במפורש במקדש מביא את הנימוק מחגיגה כהסבר לאיסור להסתכל בידים של הכהנים בשעה שהם מברכים, אך בשינוי לשון: "שהשכינה שורה על ידיהן".¹⁴ ייתכן שזו הגרסה שעמדה לפני רש"י במסכת חגיגה,¹⁵ אך אפשר להסביר שרש"י כתב כך כדי לתווך בין שמיעת השם המפורש לאיסור ההבטה. הפסוקים המובאים בגמרא בחגיגה להסבר האיסור להסתכל בקשת ובנשיא מלמדים שיש במראות הללו מראה כבוד ה'. רש"י בעצם ממלא את החסר בגמרא: בשעה שהכהנים נושאים את כפיהם מראה כבוד ה' ניבט מהם משום ששכינה שורה על ידיהם.

התוספות על אתר הבינו שלשיטת רש"י השכינה שורה על ידי הכהנים רק בזמן שהכהנים מברכים בשם המפורש, ועל כן מקשים על שימוש בפירוש זה בסוגיה במגילה, המתארת את ברכת כהנים שלא רק בבית המקדש. הם עצמם העדיפו את הסברו של ר' יוסה בירושלמי, שרלוונטי גם לימינו.¹⁶

הרא"ש, שלא כתוספות, הבין שגם בזמן שלא מברכים בשם המפורש שכינה שורה על ידיהם של הכהנים:¹⁷

ואף על פי שאין עיניו כהות עתה כמו בזמן שבית המקדש קיים, דבזמן שבית המקדש קיים עיניו כהות מפני שהיו מברכין לישראל בשם המפורש, אבל עתה שאין מברכין לישראל בשם המפורש אין עיניהם כהות, ואפ"ה אין מסתכלין בהם מפני שהקב"ה מציץ מבין קשרי אצבעותיהם, שנאמר משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים (תוספות רא"ש, שם).

אם כן, הרא"ש מציע שאומנם בימינו אין סכנה לעיניים, אך עדיין "הקב"ה מציץ מבין קשרי אצבעותיהם" של הכהנים, ועל כן אסור להסתכל בהם.

נמצאנו למדים שיש שלוש סיבות לאסור להסתכל על הכהנים: לפי הר"ן זה אסור משום שמברכים בשם המפורש, ולכן בימינו מותר להסתכל בכהנים; רש"י והרא"ש סבורים שאסור להסתכל בכהנים משום ששכינה שורה על ידיהם, ותוספות הציעו כירושלמי שיש בזה היסח דעת.

13. מגן אברהם, או"ח קכח, לה. והובא גם במשנה ברורה שם, פט. והריב"ן כתב "דגזרינן הא אטו הא" (מגילה כד ע"ב, ד"ה 'כהן').

14. רש"י בפירושו למגילה כד ע"ב, ד"ה 'כהן'.

15. וכן ציטטו ר' אברהם מן ההר (מגילה כד ע"ב, ד"ה 'מפני'); פסקי רי"ד (שם, ד"ה 'המסתכל'); ראב"ן (שם, ד"ה 'מפני'); ספר האשכול (הלכות תפילה).

16. תוספות לחגיגה טז ע"א, ד"ה 'בכהנים'. כך פירשו גם ר' אברהם מן ההר (מגילה כד ע"ב, ד"ה 'מפני'); תוס' רי"ד (חגיגה טז ע"א, ד"ה 'בכהנים'); הראב"ה (סימן תקפח). וכן פסק הרמב"ם (הלכות נשיאת כפיים יד, ז).

17. וייתכן שזו כוונת רש"י, ועל כן ציטט את הגמרא בחגיגה בפירושו לאיסור ההסתכלות בידי הכהנים במגילה.

נחזור לדרישה לעמוד "פנים כנגד פנים" אל הכהנים: לפי ההבנה שהדרישה שלא להסתכל בידי הכהנים היא משום היסח דעת, נראה להסביר שאף הדרישה לעמוד פנים כנגד פנים נובעת מעיקרון זה: בשעת ברכת כהנים צריכים להיות מרוכזים לקבל את הברכה. כך תיאר זאת לברך את העם, וגם המתברכים צריכים להיות מרוכזים לקבל את הברכה. כך תיאר זאת הרמב"ם: "כשיהיו הכהנים מברכין את העם לא יביטו בעם ולא יסיחו דעתן אלא יהיו עיניהם כנגד הארץ כעומד בתפלה, ואין אדם רשאי להסתכל בפני הכהנים בשעה שהן מברכין את העם כדי שלא יסיחו דעתם, אלא כל העם מתכוונין לשמוע הברכה ומכוונים פניהם כנגד פני הכהנים ואינם מביטים בפניהם" (הלכות תפילה יד, ז).¹⁸ אם כן, ברכת כהנים דורשת ריכוז רב מצד המברכים ומצד המתברכים, ועמידה פנים כנגד פנים בלא להסתכל זה בזה היא הדרך הטובה ביותר ליצור ריכוז שכזה.

ואולם אם נבין שאסור להסתכל בכהנים משום שהם מברכים בשם המפורש או ששכינה שורה על ידיהם, נוכל להבין אחרת את הדרישה לעמוד פנים כנגד פנים. הגמרא בסוטה מביאה את דברי ר' יצחק: "לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה" (בבלי, סוטה מ ע"א). ר' יצחק לומד עד כמה גדולה חשיבותו של הציבור מעמידת הכהנים בגבם אל השכינה כביכול, ופניהם אל הציבור.

המהר"ל על אתר מעיר שבוודאי אין כבוד הציבור יותר מכבוד שכינה אלא "שאין השכינה בנגלה" ולכן אפשר להפנות אליה את הגב; אבל אילו היו מפנים את הגב לציבור, היה זה בוטה שאינם מכוונים כלפיו.¹⁹ על פי דברים אלו אפשר להציע שהכהנים הם שליחי הקב"ה לברך את ישראל, ולפיכך הציבור צריך להיות כנגד השכינה, ואולי לכן ביתר קלות הכהנים יכולים לעמוד בגבם לשכינה. ואולם הימצאות שכינה עם הכהנים יוצרת דרישה מנוגדת לכאורה: העם צריך להיות מכוון כנגד השכינה, אך דווקא משום כך אינו יכול להסתכל בכהנים.

אניסי

בסוגיה העוסקת בעם שבשדות ראינו שהם נקראים אנוסים, ולכן הם בכלל ברכה. הב"ח מחדש שלא רק העם שבשדות נחשבים אנוסים: "דעכשיו שקונה כל אחד מקום בבית הכנסת גם כן חשובים אניסי דאינו רשאי לילך ממקומו שהוא אחורי הכהנים ולבוא לפני הכהנים ולדחות את חבירו ממקומו שהוא קנוי וכל שכן מי שאין לו מקום כלל וצריך לעמוד בחצר בית הכנסת" (או"ח קכח). לשיטתו, אף שהם עומדים מאחורי הכהנים, הם בכלל ברכה.

וכתב הט"ז על דברי חמיו: "ואין זה מספיק דודאי גם בזמן חכמי התלמוד היו קובעים מקום לתפלתם", אבל הוסיף: "חלילה ללמד חובה על העומדים על מקומם". ומכל

18. וכן בפיה"מ לרמב"ם ברכות (ה, ד).

19. מהר"ל, חידושי אגדות, סוטה מ ע"א, ד"ה 'לעולם'.

מקום לעניין פנים כנגד פנים כתב: "ונראה דהעומדים אצל הכותל לא יהפכו פניהם להכותל אלא לצד הכהנים דהא בעינן פנים אל פנים" (או"ח קכח, כ). נמצא שלשיטתו אפילו מי שאנוס לעמוד מאחורי הכהנים צריך לכוון פניו כנגד הכהנים. והוסיף בביאור הלכה: "ואפשר דאפילו עומד בשוה עם פני הכהנים דהיינו פניו לצד מערב ג"כ בכלל ברכה הוא דזה הוא ג"כ בכלל מאמרם כדרך שאומר אדם לחבירו דמצוי כמה פעמים שבני אדם יושבים בשוה ומדברים" (ד"ה 'אבל מלפניהם').

אם כן, נמצא שציבור המתברכים צריך להתאמץ לצדד פניו לעבר הכהנים. מכאן נראה שגם כאשר מתפללים ברחוב יש להקפיד לעמוד פנים כנגד פנים אל הכהנים אף אם זה דורש להסתובב או לצדד את הפנים, ולא די שציבור המתברכים עומד לפני הכהנים. אולי אפשר לדייק מכאן דווקא את חובת הכהנים לעקור רגליהם ולעמוד בפניהם אל העם, וזאת משתי סיבות: האחת, שכבוד הציבור הוא שהכהנים הם שמתאמצים לעמוד פנים כנגד פנים, והאחרת, הכהנים צריכים לעמוד 'בצד השכינה'²⁰ משום שהם מעבירים את ברכת ה' אל הציבור.²¹ יתר על כן, הגעת הכהנים אל מול פני המתברכים עשויה לסייע לציבור שלא להסיח דעתו מן הברכה ולא יצטרך להסתובב אל הכהנים המברכים. מדאיתנן להכי יש לברר אם יש עוד סיבות הלכתיות לחיוב הכהנים לעקור רגליהם מול המתברכים.

עומדים בדוכן

בשולחן ערוך מתוארת התארגנות הכהנים לברכה:²² "עומדים בדוכן פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופים לתוך כפיהם, עד שש"צ מסיים מודים [...] ומחזירים פניהם כלפי העם" (או"ח קכח, י). פסיקה זו היא כפשט הברייתא בסוטה שהכהנים צריכים לוודא שפניהם יהיו כלפי העם. בהמשך הדברים נדרש השולחן ערוך לריכוז הברכה דורשת מהכהנים וגם מהעם, שצריך להיות מכוון כנגד הכהנים: "בשעה שהכהנים מברכים העם, לא יביטו ולא יסיחו דעתם, אלא יהיו עיניהם כלפי מטה כמו שעומד בתפלה; והעם יכוונו לברכה, ויהיו פניהם כנגד פני הכהנים, ולא יסתכלו בהם" (שם, כג).

20. בגמרא בבבא בתרא (כה ע"א) מובאת מחלוקת היכן נמצאת השכינה ומה הוא כיוון התפילה הרצוי. ר' ישמעאל, רב ששת וסיעתם סוברים ששכינה בכל מקום, ועל כן אפשר להתפלל לכל כיוון. אך לדעת ר' עקיבא, ריב"ל וסיעתם שכינה שוכנת במערב, ולכן לשם יש לכוון. ר' חנינא סובר שיש להתפלל לכיוון ירושלים. הראשונים הנגידו בין סוגיה זו לסוגיה בברכות (ל ע"א), שבה מובא כדבר פשוט שיש להתפלל לכיוון ירושלים, וכך גם נפסק בשולחן ערוך (או"ח צד, א).

21. נראה לי להציע שלפי זה יש הבדל בין הדרישה של "פנים כנגד פנים" המוטלת על העם, כפי שהציע רש"י, לעומת תשומת הלב ל"אימת הציבור", שהיא חובת הכהנים.

22. כך כתב גם הרמב"ם: "כיצד היא נשיאת כפים בגבולין בעת שיגיע שליח צבור לעבודה כשיאמר רצה כל הכהנים העומדים בבית הכנסת נעקרין ממקומן והולכין ועולין לדוכן ועומדים שם" (רמב"ם, הלכות תפילה יד, ג).

דבריו תיאר ר' יוסף קארו בית כנסת שבו הכהנים עומדים ליד ההיכל וכל העם מולם. כלומר, התיאור שבשולחן ערוך תואם תנאים סטריליים. כשבונים בית כנסת אפשר להתחשב בכל ההיבטים הללו מבחינה אדריכלית, וכך בנויים בתי הכנסת האשכנזיים כיום: מציבים בימה בחזית, ליד ארון הקודש, והמתפללים כולם פניהם לארון הקודש. בימה זו משרתת את הכהנים בברכתם הן בשעת הברכה שלפני ברכת כהנים, כשפניהם לארון הקודש, והן בשעת ברכת כהנים כשהם מסיבים את פניהם אל המתפללים.

ואולם יש לבחון אם העמידה לפני הדוכן מעכבת. כך כתב ערוך השולחן:

ברוב המקומות ידוע שהארון הקודש במזרח והכהנים מחזירים פניהם למערב ואם הארון הקודש בדרום או בצפון יש מי שאומר שיחזירו פניהם לצד הש"ץ ולא למערב [מג"א סקט"ו] ויש מקומות שאין מקפידין על זה [שם] ובאמת לא אבין הלא התורה הזהירה פנים של רוב הציבור וא"כ הדבר פשוט שבמקום שרוב הציבור עומדים, לשם יחזירו פניהם. ודע שעיקר עמידת הכהנים הוא אצל ארון הקודש וזהו מקום הדוכן וכמו בבהמ"ק שעמדו במקום מיוחד על הדוכן. ולכן צריכים לעמוד שם ואם הכהנים מרובים יעמדו בצדדי הדוכן בכותל מזרח וכן הוא המנהג הפשוט בכל המדינות ולכן לא יעמוד הכהן על מקומו שעומד תמיד שהרי צריך לעקור ממקומו (או"ח יט).

לעמידת הכהנים לפני הדוכן יש חשיבות מצד הדמיון לבית המקדש, אך בעל ערוך השולחן מדגיש שהכהנים צריכים לעמוד במקום שבו הם רואים את פני רוב הציבור.²³ עוד הוא מוסיף שהכהן מחויב לעקור ממקומו על מנת לשאת את כפיו.

צריך לעקור ממקומו

המשנה בברכות עוסקת בדיון כהן יחידי בבית כנסת שהוא גם שליח ציבור: "אם אין שם כהן אלא הוא, לא יישא את כפיו, ואם הבטחתו שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפילתו, רשאי" (ברכות ה, ד). באופן עקרוני במצב כזה אסור לכהן לברך ברכת כהנים, שכן יש חשש שיתבלבל ויטעה. אך אם שליח הציבור בטוח בעצמו שלא יטעה, מותר לו לברך ברכת כהנים. המשנה אינה נדרשת לשאלה מהיכן הוא מברך את העם, אם ממקומו שליד העמוד או שעליו לעקור רגליו לדוכן כשאר הכהנים.

הגמרא בסוטה דנה בדיני ברכת כהנים ומביאה מימרה בשם ר' יהושע בן לוי, הנדרש לעליית הכהנים לדוכן:

23. בעל ערוך השולחן מתייחס לר' שמואל חכים (חקאן) הלוי ולבעל כנסת הגדולה. לניחות מחלוקתם ולניחות דברי האחרונים ראו: יעקב שפיגל, "תשובת ר' שמואל חקאן הלוי מכתב יד בעניין מקום הכהנים בעת נשיאת כפיים", ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן ל-לא (תשס"ו), עמ' 547-567.

ואמר ר' יהושע בן לוי: כל כהן שאינו עולה בעבודה - שוב אינו עולה, שנאמר: וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים, מה להלן בעבודה, אף כאן בעבודה. איני? והא ר' אמי ורבי אסי סלקי! רבי אמי ורבי אסי מעיקרא הוו עקרי כרעייהו, ממטא לא הוה מטו התם, וכדתיני ר' אושעיא: לא שנו אלא שלא עקר את רגליו, אבל עקר את רגליו - עולה, ותנן נמי: אם הבטחתו שנושא את כפיו וחוזר לתפלתו - רשאי, והוינן בה: הא לא עקר! אלא דנדן פורתא, הכא נמי דעקר פורתא (בבלי, סוטה לח ע"ב).

לשיטת ריב"ל, לומדים מאהרן הכהן שיש לעלות לדוכן בזמן ברכת עבודה שבתפילה, והגמרא מדייקת שאין חייבים לעלות לדוכן בעבודה אלא די לעקור את הרגליים בעבודה. הרמב"ם פוסק להלכה את דברי המשנה ואינו נדרש למקום הכהן בשעת הברכה: "ציבור שלא היה בהן כהן אלא שליח ציבור לבדו לא ישא את כפיו, ואם היתה הבטחתו שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפלתו רשאי" (הלכות תפילה טו, י).

ר' מאיר בר יקותיאל הכהן מרוטנבורג, בעל הגהות מימוניות, הוסיף על דברי הרמב"ם על אתר: "ושליח ציבור העולה צריך לעקור רגליו פורתא בעבודה", והטור הבין מדבריו שכהן זה צריך גם לעלות לדוכן.²⁴ בעקבותיו פסק גם השולחן ערוך שכהן שליח ציבור צריך לעקור רגליו בעבודה ולעלות לדוכן: "וכיצד יעשה, יעקור רגליו מעט בעבודה; ויאמר עד ולך נאה להודות; ויעלה לדוכן ויברך ברכת כהנים" (או"ח קכח, כ).

הרדב"ז תמה: מדוע ששליח ציבור כהן לא יברך ממקומו? ובלשונו: "וכי עלייה לדוכן מעכב ברכת כהנים והלא בכל מקום שיהיה יכול לברך ובתנאי שיהיו כל העם לפניו?!" (שו"ת הרדב"ז א, רלז), ועוד שלא בכל מקום יש דוכן. על כן הוא מוכיח שעדיף ששליח הציבור לא יזוז ממקומו ופוסק לבסוף כך:

[...] לעולם במקומו עומד לפני התיבה ומברך את העם ואם אי אפשר שיעמדו כל העם לפניו מודה אני שיעקור רגליו מעט בעבודה ועולה לדוכן כדי שיהיו כל העם לפניו [...] וקרוב אני לומר שאפילו אותם שכתבו שעוקר רגליו ועולה לדוכן בכה"ג הוא שאין העם יכולים לעמוד כולם לפניו בשעת הברכה אבל אם כל העם לפניו כ"ע מודו דעומד במקומו לפני התיבה ומברך (שם).

לשיטתו, הבעיה היחידה שעלולה להיות בהישארות שליח הציבור במקומו היא שלא כל העם יהיה לפניו. על כן לדעתו אם הבימה נמצאת בקדמת בית הכנסת והציבור נמצא לפני שליח הציבור, הוא אינו צריך לעלות לדוכן.²⁵ נראה לי שלכך נדרש המשנה ברורה, הפוסק: "ויעלה לדוכן - היינו שיעקור רגליו לגמרי ויעמוד על הדוכן פנים נגד פנים כדין" (או"ח קכח, עח). כלומר, הסיבה שהכהן שליח הציבור צריך להגיע לדוכן

24. טור, או"ח קכח.

25. בעל כף החיים מחדש: "אפילו כהן שמקום קביעותו במקום שנושא כפיו צריך לעקור רגליו ברצה, כי כן משמע לשון הגמרא" (ס"ק נ). וכן כתב הגר"ש אלישיב על פי דברי הגמרא שהכהן צריך לנוע מעט "בשעת רצה במקומו נדן פורתא ונשאר על עמדו לברך ברכת כהנים" (סוטה לח ע"ב, ד"ה 'אלא').

היא שאחרת לא יהיה פנים כנגד פנים עם הציבור. ואומנם רווח המנהג ששליח ציבור כהן מברך ממקומו ואינו עולה לדוכן,²⁶ אך משמע שצריך לוודא שהעם יהיה לפניו כדי לקיים פנים כנגד פנים.

נסכם את מהלך הדברים עד עתה: הדרישה לעמוד "פנים כנגד פנים" בשעת ברכת כהנים מוטלת הן על הכהנים הן על ציבור. דייקנו שמצד כבוד הציבור והצורך להקפיד שלא להסיח דעת מן הברכה, ראוי שהכהנים הם שיתאמצו לעמוד במקום שיעמדו בו כנגד הציבור. הוספנו שיש מקום להקפיד שהכהנים יעמדו "בצד השכינה" משום שהם מעבירים את ברכת ה'. מכאן שגם במנייני הרחוב לכאורה הכהנים מחויבים לעקור ממקומם לקדמת המניין, אבל יש לקבוע שאין חובה על הכהן לעמוד דווקא לפני הדוכן או בצד מזרח, ומותר לו לברך ממקומו בתנאי שהוא מקיים עמידה "פנים כנגד פנים" כלפי הציבור. כעת יש לבחון אם דין זה מעכב.

פנים כנגד פנים - לעיכובא?

כתב הטור: "ואין מברכין אלא בלשון הקדש ובעמידה ובנשיאות כפים ובקול רם ובספרי מסמיך להו אקרא כה תברכו" (או"ח קכח, עח), ומשמע מדבריו שארבעת התנאים הללו מעכבים, ובלעדיהם אסור לברך. והקשה בעל כנסת הגדולה על אתר: "ויש לתמוה על רבינו בעל הטורים ז"ל, למה השמיט חלוקת פנים כנגד פנים, דאתמר בגמרא (סוטה לח א): כה תברכו - פנים כנגד פנים ולא פנים כנגד עורף [...] ומן התימא על רבינו ב"ז ז"ל שלא הרגיש בזה".

ר' יוסף קארו לא רק שלא העיר על הטור אלא כך כתב גם בשולחן ערוך: "אין מברכין אלא בלשון הקודש; ובעמידה; ובנשיאת כפים; ובקול רם" (או"ח קכח, יד).²⁷ ומשתמע שלשיטתו אין עמידת "פנים כנגד פנים" מעכבת, וכך פסק גם רש"ז בשולחן ערוך הרב.²⁸ לעומתו המשנה ברורה סובר שיש להוסיף את "פנים כנגד פנים" לרשימת המעכבים.²⁹ נמצא שלשיטת המשנה ברורה צריך הכהן להקפיד לעמוד במקום שהוא מקיים בו "פנים כנגד פנים".

26. וכך כתב הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת ב, יג וכן בפסקי תשובות שם, נב.
27. והסביר עולת תמיד: "והמחבר השמיטו מפני שכבר ביאר בסעיף י' ומחזירין פניהם וכו'" (עולת תמיד קכח, ל).

28. שולחן ערוך הרב, או"ח קכח, כג.

29. משנה ברורה, או"ח קכח, נ. וכן הוכיח ר' צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי, או"ח א, סב) מדברי הנודע ביהודה (או"ח, ה) וכתב הרב אליעזר מלמד: "מי שמפנה את גבו לכהנים - אינו נכלל בברכה" (פניני הלכה, ספר תפילה כ, ג).

סיכום

במאמר זה ראינו את חשיבותה של עמידת פנים כנגד פנים. הסברנו שלכאורה החובה לעמוד כנגד הציבור מוטלת בעיקרה על הכהנים. ההגעה שלהם לקדמת הציבור מאפשרת לציבור לעמוד לפני הכהנים בלי מאמץ ולהתרכז בברכה. אבל כאשר הכהנים אינם יכולים להגיע לקדמת המתפללים מחמת שהם אנוסים, הם עדיין יכולים לברך, אבל הציבור צריך להקפיד להסתובב אל הכהנים או לפחות לצדד את הפנים כלפי הכהנים.

אומנם דיון זה עולה בעקבות התפילות ברחובה של עיר, אבל נראה לי שיש בו הלכה גם לבתי הכנסת: על פי זה יש לפסוק שכהנים שקשה עליהם ההליכה לקדמת בית הכנסת יכולים לברך ממקומם. ונראה לי שאם אין כהנים נוספים בקדמת בית כנסת, על הציבור לצדד פניו אליהם.

הגמרא במסכת בבא בתרא דנה בזווית עמידת הכרובים בבית המקדש: "כיצד הן עומדין? רבי יוחנן ור' אלעזר, חד אמר: פניהם איש אל אחיו, וחד אמר: פניהם לבית. ולמ"ד פניהם איש אל אחיו, הא כתיב: ופניהם לבית! לא קשיא: כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום" (בבלי, בבא בתרא צט ע"א).

לפי הסבר הגמרא, זווית העמידה של הכרובים השתנתה לפי התנהגותם של ישראל. כשישראל עושים רצונו של הקב"ה, פני הכרובים זה לזה, אך כשאינם עושים רצונו, כל אחד מהכרובים פונה החוצה. זו מסקנתו של הרב פערלא בנידון: "דפנים כנגד פנים הוא סימן אהבה וחיבה"³⁰. נתפלל לקב"ה שנזכה לראות עין בעין בשוב ה' ציון ולזכות לחוש אהבה וחיבה כלפי המקום בזכות ברכת הכהנים.

30. הרב ירוחם פישל פערלא, ביאור על ספר המצוות לרס"ג עשין, טז.